

пояснює сама авторка: "Красивий, стрункий, гордий князь Маломир тепер враз змалів і постарів. Отак роки залежності, коли він князував з ласки свого сильного сусіди, змаліли і знищили його душу. Недарма ж народ всуціль називав його Малком. Недоросток, недоробок, та и годі. [1: 329].

І таким чином, аналіз пропріальних іменувальних персонажів у романі "Отрута для княгині" показує, що способи і засоби поімінації героїв не суперечать тим нормам, які панували у відповідний історичний період. Своєрідна семактизація і етимологізація імен, створення автором певної їх варіантності "підводять" читача до повного розуміння дій і вчинків відповідними героями, виявляє ряд специфічних функцій літературних антропонімів

Література

1. Іванченко Раїса. Отрута для княгині. Роман, Київ: "Спалах" ЛТД, 1995.
2. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // *Onomastica*, т. XXXI, Wrocław etc., 1986.-S 5-22
3. Літопис Руський.-Київ: Дніпро, 1989
4. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах.- Ужгород, 1999
5. Пахомова С.Н. Русские составные личные именованія донационального периода. АКД, Одесса, 1984.
6. Рогозина В.И. Особенности выбора персонажей в языке исторических романов //Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень.- Одеса, 1990.- С 142-143
7. Skuhna Iadeusz. Staroruskie imiennictwo osobowe Cz.I. Wrocław etc. 1973.

Тетяна Беценко (Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЙМЕНУВАНЬ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМАХ

Article is devoted to consideration of poetic function of own names in dumas. Besides the emotional-expressive contents which these units have got as a result of cultural-historical development of people is found out.

Великий простір для стилістичних спостережень відкриває вивчення експресивної функції власних найменувань певного твору. Показовим у цьому плані є народнопоісенний фольклор як центральний жанр "усної народної творчості, який активно вбирав у себе події історичного й соціального життя українського народу" [3:22]. зокрема думи, – наймолодший нагін слов'янської епіки.

Отже, предметом нашого спостереження виступають імена у їх вужчому розумінні, тобто слова, що називають предмет (рiч) або істоту [11:202].

Ім'я (онім, онома, власне ім'я) – "слово, словосполучення або речення, яке служить для виділення названого ним об'єкта з-поміж інших об'єктів, його індивідуалізації; в т.ч. антропонім, топонім, зоонім, фітонім, анемонім, хромонім, астронім, космонім, теонім, ідеонім, хрематонім, які утворюють різні класи онімів [8:91]. Усі вказані розряди власних імен об'єднуються назвою *ономастичні одиниці* (ономастикон) – цим терміном пропонують позначати відповідну групу онімів мови, а "в усіх випадках, коли йдеться про сукупність пропріальних одиниць певного літературного твору, користуватися терміном "поетонімікон" [4:63].

Увага до імені як такого зумовлена тим, що воно "виступає необхідним результатом

думки, і тільки в ньому думка досягає своєї вищої напруги і значення” [5:24], саме “в імені – зосередження всіляких фізіологічних, психічних, феноменологічних, логічних, діалектичних, онтологічних сфер” [5:25].

Своєрідністю дум “виступає реалізм описів, який іноді доходить до дивовижної точності, майже протокольності” [9:143]. Відповідно і поетоніми дум, як художніх творів реалістичного змісту, завдяки своїм семантичним якостям, виконують функції часових координат дні, тобто є відправними точками певної доби, епохи, а отже – знаками національної пам’ятки, яка сягає різних рівнів людської життєдіяльності, релігії, етики, естетики, мови, історії, культури тощо [1:12-13].

Поетоніми представлені в думках топонімами (хоронімами, ойконімами, гідронімами, пелагонімами, літонімами, потамонімами, гелонімами, інсулонімами, дромонімами, оронімами) та антропонімами (теонімами, іменами, прізвищами), а також геортонімами, еклезонімами) [1:12-18].

Прикметною рисою пропріальної лексики дум є те, що вона членується на історичну ономастику (документально зафіксовану), і художню. Остання є результатом народнопоетичної творчості. Окрім ономастикону, характерного для українського середовища, актуалізованими виявляються назви неукраїнські, які є прямим відображенням суспільно-історичних подій описуваного періоду і виконують функції хрононімів: польський король Радислав [12:271], польський магнат Консипольський [12:259], Яеси [12:279], Тягвня [12:224].

Онімний простір дум неоднорідний за своєю насиченістю (кількісним складом по відношенню до алеятивів) у творах різної тематики. Характерною його особливістю є те, що одні думи концентрують надзвичайно велику кількість власних назв: наприклад, думи про Хмельниччину, інші ж, навпаки, – мінімальну. Вживаються часом тільки топоніми, герої ж виявляються безіменними. Що на тлі всього думового епосу має свій ефект – максимальне узагальнення народних уявлень про певні ознаки, риси, дії, вчинки (наприклад, “Три брани самарські”, “Плач невільників”, “Сокол і соколя”), а також соціально-побутові думи

Роль ономастичних одиниць у будь-якому художньому творі, а особливо в історико-героїчному епосі, не може бути другорядною. Адже саме з допомогою поетонімів здійснюється максимально містка побудова художньої (естетичної) картини світу, яка ґрунтується на свідомому і підсвідомому зіставленні інформації, що закодована в об’єктах, які позначені онімами, з семантикою власних імен і основоположними онтологічними антропоміями й семантико-ціннісними категоріями людського буття.

Звичайно, художній твір у своїй сутності все ж насамперед покликаний не лише передати точну інформацію, а й, що першочергово, викликати певні емоції, почуття, тобто в ньому завжди присутнє естетичне начало. Тому помітна концентрація поетонімів у думках (у одному контексті) є свідченням не стільки важливості суто інформативного задуму, скільки художньо-образного. Наприклад, з допомогою багаторазового повтору в контексті дум “Хмельницький і Барабаш” [12:263-267] антропонімів і топонімів (Господь – 1, Бог – 1, Барабаш – 18, Хмельницький – 25, Клима Білоцерківський – 2, король Радислав – 2, Україна – 5, город Черкаський – 4, Біла Церква – 1, город Чигрин – 2, пані Барабашева – 6, Крачевський – 2, Максим Олпанський – 1, Мартин Полтавський – 1, Іван Богун – 1, Матвій Борохович – 1, Зинов-Богдан – 1) здійснюється водночас документальна і художня акцентуація на значущих постатях, місцях опису, дотичних до певних моментів, спосереджених у ході розвитку історичних подій. Зазначений прийом відносимо до таких, що пригаманщій саме творам цього фольклорного жанру. Своєрідність функціонування відзначених власних найменувань полягає в тому, що вони характеризуються у двох площинах як показники насиченості та як маркери напруженості. Останню розглядаємо як якісну характеристику онімного простору художнього твору, що передбачає “значимість семантичного та стилістичного внеску онімів у зміст і постику висловлювання” [4:64]. В результаті такого згущення поетоніми стають актуалізованими одиницями певного тексту

головні герої – Хмельницький і Барабаш та інші дійові особи, що жили та діяли в цей же час і згадуються в думі, топоніми Біла Церква (полкове містечко) та Чигирин (місто, в якому знаходилася резиденція Б.Хмельницького) трансформуються у хрононіми. Іншими словами, ці ономастичні одиниці (поетоніми) вже не мисляться як окремі, непов'язані, чисто інформаційні елементи тексту (і мови в цілому). Вони обов'язково (навіть підсвідомо у носіїв мови) спроектовані на певні відрізки часу, історично важливі для представників нації, саме в них локалізуються події, які характеризуються певними тенденціями (в цьому випадку – національно-визвольний рух 1648-1654 р.р. з усіма особливостями його протікання, де чільне місце посідали дії і вчинки ватажків цього руху). Фактично, зазначені найменування (топоніми і антропоніми) служать опосередкованими (мстонімічними тощо) назвами певного відрізка часу.

У зв'язку з цим виявляється ще одна цікава і важлива ознака власних найменувань, спостережених у творах національного історико-героїчного жанру. Так, подекуди важко визначити, яка ж функція, що її виконують поетоніми, – емоційно-експресивна (оцінна) чи інформаційно-довідкова – виступає у доміантній позиції, наприклад, стосовно антропоніма Богдан Хмельницький. Для носіїв української мови це ім'я насамперед асоціюється з мужністю, глибоким патріотизмом, національною самосвідомістю і самозреченням в ім'я свободи народу; на другому плані перебуває усвідомлене уявлення про Богдана Хмельницького як про гетьмана, політичного діяча і под., тобто у цьому випадку власне ім'я знаходиться в статусі відантропонімної одиниці, що виражає суспільну оцінку носія імені, яка переноситься на саме ім'я. Для зазначеного найменування характерна ще одна надзвичайно важлива ознака, що виникла незалежно від денотата: актуалізація власне його доантропонімного значення, яке виявилось незалежним від відантропонімного і разом з тим схожим з ним у семантико-стихістичному плані.

Безперечно, ім'я Богдана Хмельницького без будь-яких контекстів позначено високим емоційно-експресивним змістом. Саме конотативний зміст цього власного найменування виявляється деякою мірою вагомим за денотативний, хоча останній безпосередньо причетний до виникнення відповідної емоційно-оцінної тональності. Для мовців важливіше не те, хто такий Богдан Хмельницький, а те, який його внесок у вирішення долі народу – тут очевидним є факт, як у результаті переосмислень і семантичних зрушень конотативне значення може повністю замішувати нервинне, що сигналізує про утворення символів національного рівня (до яких відносять, напр., Київ, Січ, Дніпро та ін.), пояснюючи це тим, що вони викликають у свідомості українців стійкі асоціації в рамках національної культури [7.129]. Додана до всього внутрішня форма імені: даний Богом – розцінюється як факт сакральний, такий, що знаходиться поза свідомістю і волею людини.

Зовсім по-іншому сприймаються прізвиська козаків Голота і Нетяга, утворені шляхом лексико-семантичного переосмислення: *Голота* від голота “голь, бідняки”, *Нетяга* від аплетива нетяга “бідна, нещаслива людина” [СУМ:т.V:397], які, завдяки онімізації відбивають вищий ступінь узагальнення матеріального та соціального стану народу, представниками якого є ці козаки, засвідчуючи водночас домінування зазначених реалій у певний історичний період. Такі власні найменування концентрують ідейно-змістове та художньо-образне начало.

Використання синтаксичних ресурсів у найменуваннях, засвідчене в численних випадках, передусім обумовлене потребами точної ідентифікації денотата. Це може бути як однослівний спосіб: річка Буг [12:284], город Корсунь [12:277], отаман Остриця [12:261], гетьман Хмельницький [12:288], пан Філон [12:227], пан Потопський [12:260], староста Крачевський [12:273], так і багатослівний: пані Барабашева, гетьманша молодян [12:272], Кішка Самійло, гетьман запорізький [12:146], пан Хмельницький, Богдан-Зиновій, наш батя, гетьман чигиринський [12:275].

Відмітною ознакою поетопімів дум виступає наявність у них символічного змісту (здебільшого це властиво топонімам), з допомогою якого вдасться точно розшифрувати

місце і час описуваних подій: наприклад, згадана в зачині думи “Богдан Хмельницький і Василь Молдавський” назва річки Дністер [12:280] є вказівкою на те, що мова йтиме про похід Б.Хмельницького в Молдавію, бо Дністер використовується для символічного позначення Молдавії (як України – Дніпро, Польщі – Вісла, Румунії – Дунай).

Поетоніми, що є закономірним явищем для художнього тексту, в чому ми мали змогу переконатися вище, надто ж – фольклорного історико-героїчного спрямування, обов’язково набувають статусу конотативних онімів (конотонімів); в цьому проявляється їх вторинна номінація як імен власних із символічним значенням: *Запорізька Січ*, *Базавлуг*, *Хортиця* – символи козацької слави, мужності, героїзму, волі, незалежності та ін.

Користуючись класифікацією, представленою Є.С.Отінім [6:122], конотоніми, уживані в думах, розглядаємо у різних ракурсах.

Так, визначаємо, що конотативні оніми дум з погляду звичайності в основному узуальні. Оказіональні конотоніми практично відсутні (хіба що *дівка Санджаківна* – “загадкова особа, рятівниця”, *Алкан-паша* – “ворог-іновірець”, *лях Бутурлак* – “зрадник, запроданець”). Превалювання ознак узуальності відносно конотонімного ряду пояснюється власне специфікою названих творів: своєрідністю жанру як історико-героїчної епопеї з максимальним і ажінням до точності, правдивості, об’єктивності в оцінці зображуваних подій – важливих віх у національному розвитку: *Богдан Хмельницький* – “борець за волю народу, національну і соціальну незалежність”, “вільнолюбство”, “національна гідність”, “відвага” тощо; *Запорізька Січ* – “героїзм”, “колиска національної самозреченості в ім’я свободи і незалежності рідного народу”.

За ступенем поширення одні конотоніми дум напешать до інтралінгвальних (внутрішньомовних): *Маруся Богуславка* – “патріотизм”, “національна самосвідомість”, *Самійло Кішка* – “патріотизм”, “сміливість”, “героїзм”; *Іван Сірко* – “мужність, хоробрість”, *козак Голота* – “бідність”, “безстрашність”; *курінний Сулима* (гетьман запорізьких козаків, під керівництвом якого козаки взяли побудовану поляками, кріпость Кодак) – “мужність”, “завзятість”, “сила”, “героїзм”; інші визначаємо як інтерлінгвальні (такі, що функціонують не лише у двох і більше мовах, а і в широкому географічному просторі): *Запорізька Січ*, *Дон* тощо.

Залежно від семантики, об’єму і характеру компонентів смислової структури конотативні оніми дум бувають моно- і поліконотемні. Поліконотемні у свою чергу представлені такими конотативними онімами: а) змістова структура яких складається з однотипних за ступенем відомостей і широти вживання референтних конотацій, б) з різнотипними конотаціями [6:126].

До моноконотемних онімів напешать, наприклад, такі власні назви, як *Чигирин* – “гетьманська влада”; *Загребельна могила* – “смерть”.

Поліконотемними онімами першого різновиду виступають найменування *Хортиця* – “національна святість і гідність”, “незалежність”, “воля”, “героїзм”, “козацька слава” “витривалість”, *Чорне море* – “небезпека”, “велика віддаль”, “чужина”, “складні військові випробування”, “морські військові сутички”, “подолання великих перешкод”; *Дніпро* – “батьківщина”, “рідний край”, “Україна”; *Жовті Води* – “перемога”, “козацька слава”, “доблесть”; *Корсунь* – “перемога”, “козацька слава”, “героїзм”, *Білоцерківський мир* – “порозка”, “ганьба”, “приниження”.

Думи містять як імена власні із так званою живою конотемною структурою, “коли її семантичні компоненти загальнозрозумілі і функціонально активні” [6:126–127]. *Запорізька Січ*, *Кіш*, *Богдан Хмельницький*, так і вже “згаслі” конотоніми, змістові та емоційно-експресивні “обертони” яких існували тільки в минулому. Нині це “чисті” оніми [6:126]. Такими виступають *Туреччина* (з втраченими референтними конотаціями “чужина”, “неволя”); *Килія* – “неволя”, “каторга”, “смерть”, “рабство” (Килія – місто в Одеській обл.; 1484 р. Килію захопила султанська Турція і побудована там фортецю – свій опорний пункт); *Осавер-могила* – “смерть”; *Полонне* (місто Хмельницької обл.) – в думах про народно-

визвольну війну 1648-1654 р.р. означає польський, тобто чужий, край взагалі; *Муравський шлях* – одна з найважливіших стратегічних доріг XVI–XVII ст., для українців – це “шлях розбою, небезпеки, смерті”; *Кодима* (права притока р. Південний Буг, протікає по території Миколаївської і Одеської областей, в широкій долині; в долині р. Кодима часто відбувалися сутички з ворогом) – “смерть”, “небезпека”; *Кам'янський Поділець* (Кам'янець-Подільськ) – місто в Хмельницькій обл. у XVII ст. – одна з найміцніших фортець “міцність”, *Вінниця* (в 1651 р. Вінниця знаходилася на кордоні між українськими і польсько-шляхетськими військами) – “небезпека”.

У думках наявні і конотоніми, які можна віднести до архаїчних: їх фіксують тільки літературні тексти та історичні джерела, наприклад, *Козлов* – “рабство”, “неволя” (нині м. Євпаторія, в минулому в Козлові, татар. Гьозлов, був великий турецький ринок, на якому продавали невольників; *Кефа* (*Кафа*) – “смерть”, “неволя”, “рабство” (нині м. Феодосія, у XV–XVII ст. тут був великий турецький невольничий ринок).

Отже, розглянуте вище дозволяє стверджувати, що конотоніми в історико-героїчному епосі, окрім естетичної функції, почасти ще набувають статусу конотативних онімів.

Література

1. Беценко Т. Ономастичний простір українських народних дум // Українське мовознавство. Вип. 24: Міжвідомчий наук. зб. – К.: ВПЦ “Київський університет” – С. 12–18.
2. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4-х т. – К., 1907. – Т. 1. – 494 с.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Калцкіш В.М., Липчицька Ю.В. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Лили Костенко “Берестечко” // Українська пропріальна лексика: Матер. наук. семінару – К.: Київ, 2000 – С.62–69.
5. Лосев А.Ф. Из ранних произведений. – М.: Правда, 1990. – 655 с.
6. Отин Е.С. Типология коннотативных онимов и их производных // Українська пропріальна лексика. Матер. наук. семінару. – К.: Київ, 2000 – С.122–128.
7. Панекіна Т.І. Потаонім *Дніпро* в українських прислів'ях та приказках // Українська пропріальна лексика. – К.: Київ, 2000. – С.129–132.
8. Подольская И.В. Словарь русской ономастической терминологии – М.: Наука, 1988. – 160 с.
9. Рильський М.Т. Збір. тв.: У 20 томах. – К.: Наук. думка, 1983. – Т.18. – 601 с.
10. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1974. – Т.V. – 840 с.
11. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С.202–203.
12. Украинские народные думы. – М.: Наука, 1972. – 560 с.

Наталія Бияк (Тернопіль)

ВЛАСНІ НАЗВИ РЕАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ОСІБ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ І МІФОЛОГІЧНИХ ПЕРСОНАЖІВ У ПЕРЕКЛАДАХ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

Die Wiedergabe der Namen von bekannten historischen Personen und literarischen Figuren, sowie Mythen- und Sagengestalten in den Übersetzungen ist ein bestimmtes Problem. Die Übersetzer der Werke der ukrainischen schönen Literatur ins Deutsche müssen zwei Aspekte berücksichtigen: 1) die Schreibung des Namens in Originalform (lateinische oder kyrillische Schrift); 2) den Bekanntheitsgrad der historischen Person oder literarischen Gestalt für die Leser der Übersetzung.